Ekonomická literatura

ZÁSADNÍ PŘÍSPĚVEK K AKTUÁLNÍM PROBLÉMŮM SOUČASNOSTI

Karel Dyba, Velvyslanec ČR při OECD v Paříži, VŠE v Praze

Vladimír Tomšík: Ekonomie a zdravý rozum

Praha : Nakladatelství Fragment, 2011, 160 stran. ISBN: 978-80-253-1393-0

Tomšíkova kniha se vyslovuje k několika mimořádně závažným hospodářsko-politickým problémům, které se nás velmi týkají. V pěti kapitolách jsou rozebírána různá témata, která však propojuje čistá metoda ekonomického uvažování odhalující skryté či nedomyšlené důsledky hospodářsko-politické praxe. Vždy jde nejprve o ekonomický rozbor a la pozitivní ekonomie, hledání kauzalit a souvislostí a nakonec i o nový náhled na danou otázku a případné doporučení pro hospodářsko-politickou praxi. Někdy i s přesahem do politické či občanské oblasti s cílem podnítit zasvěcenou veřejnou debatu na uvedené téma.

Na úvod své recenze považuji za vhodné upozornit na šíři Tomšíkova teoretického záběru. V závislosti na analyzovaném problému se opírá tu o ekonomy rakouské školy, tu o bastiatovský přístup, tu o neoklasickou ekonomii či Hotellingovu mikroekonomickou analýzu těžby přírodních zdrojů apod. Dále díky tomu, že analýza je vždy názorná, se čtenář v textu neztrácí. Tomšíkův úvod ho dobře knihou provede a podobně užitečné je shrnutí v závěru knihy. Navíc předmluvu ke knize napsal Václav Klaus, což představuje dodatečný bonus pro čtenáře, jak co se týče vysokého

hodnocení Tomšíkovy ekonomické erudice, tak i zařazení jeho úvah do širšího politicko-ekonomického kontextu a občanství obecně.

Dovolím si pro mezititulky recenze vypůjčit názvy předmětných kapitol Tomšíkovy knihy. Podotýkám, že každá kapitola je relativně samostatná, a tudíž čtenář může začít číst kteroukoliv z nich v závislosti na svém zájmu. Ale doporučuji žádnou nevynechat.

Fikce homogenity eurozóny

V této kapitole autor originálním způsobem analyzuje „klasickou“ otázku sladění či homogenity ekonomik eurozóny. Připomeňme, že jde o heterogenitu cyklickou, dále heterogenitu dlouhodobou, vyplývající z rozdílných ekonomických a cenových úrovní zemí v měnové unii a konečně heterogenitu fiskální a její projevy v oblasti daní, veřejných financí a státních dluhů.

Tomšík zdůvodňuje, proč sladění reakce ekonomik eurozóny na ekonomické šoky nelze zkoumat na základě obvyklé korelační analýzy jejich temp hospodářského růstu, ale že je nutné – a to je nové – posuzovat, v jaké fázi cyklu se ekonomiky nacházejí pomocí rozdílu mezi skutečným a potenciálním HDP.

Při vědomí toho, že pozice zemí v hospodářském cyklu odhadnuté za pomoci výše uvedeného rozdílu mohou být zpochybnitelné, autor konstruuje i cyklické míry nezaměstnanosti v jednotlivých zemích, aby prozkoumal jejich synchronizaci s cyklickou nezaměstnaností na úrovni eurozóny. Konečně pak ještě analyzuje cyklickou heterogenitu uvnitř eurozóny za pomoci umné analýzy, využívající Taylorova pravidla. Touto trojí cestou dospívá k robustním závěrům o trvajícím cyklické heterogenitě zemí v eurozóně.

Tomšík dále dokládá, že tato nesourodost byla navíc prohlubována dlouhodobější heterogenitou v důsledku vyšší míry inflace a tedy i nízkých či záporných reálných úrokových měr v méně vyspělých periferních zemích eurozóny, a naopak v tradičně nízkoinflačních, ekonomicky vyspělejších zemích v eurozóně, kde reálná úroková míra byla příliš vysoká. Jednotná měnová politika tak dobře nevyhovovala nikomu a zásadně tak přispěla ke vzniku trvalých nerovnováh v eurozóně a k rozdělení členských zemí na věřitelské a dlužnické.

Tomšík ukazuje, že měnová unie dostala do vínku i základní institucionální slabiny (nevynutitelnost Paktu stability a růstu), které umožňovaly existenci černého pasažérství v oblasti veřejných financí. Tyto slabiny posilovaly tendence ke schodkům ve veřejných financích a k nárůstům veřejných dluhů, které tak jako tak jsou silné i v zemích se samostatnou měnovou politikou.

Staví se na stranu těch ekonomů, kteří zpochybňují jako součást řešení současné dluhové krize zřízení tak zvaného eurovalu či zavedení euroobligací a říká, že by to jen posílilo problém černého pasažérství a oslabilo tlak na řešení veřejných dluhů cestou strukturálních reforem.

Dnes není zřejmé, jak bude eurozóna vypadat po překonání současné krize, pokud se jí podaří překonat a zachovat svou existenci ve stávající či nějaké jiné zúžené podobě. Každopádně země jako Německo, Francie

a další zdůrazňují, že euro je nutné držet prakticky za každou cenu a že z krize je třeba si vzít poučení a institucionálně a smluvně nově měnovou unii upravit. To ovšem může znamenat v konečném důsledku dodatečné posílení pravomocí technokratů v Bruselu na úkor vydání se další části suverenity členských zemí. V takovém případě, říká Tomšík, to může být jiná eurozóna, než do které jsme se zavázali vstoupit. Bude tak žádoucí se zeptat občanů, zda jsou ochotni přijmout nově definovaná pravidla a nové instituty v eurozóně a vzdát se jak české koruny, tak i další významné části národní suverenity.

Dovolím si dodat, že „znásilnění“ ekonomiky politikou, které leží v základech eurozóny, se dříve nebo později vymstí. V demokratickém kapitalismu se to z evidentních důvodů projeví spíše dříve než v autoritativním socialismu či komunismu sovětského typu, kdy iluze primátu politiky nad ekonomikou může trvat dlouho a být extrémně nákladná ekonomicky i lidsky.

Ekonomie a veřejné finance – potřeba návratu k tržním principům

Předmětem analýzy v této kapitole je tendence ke schodkovosti veřejných rozpočtů a nárůstu dluhu centrální vlády v několika posledních dekádách prakticky ve všech zemích OECD. Autor to dává do souvislosti s jistou ideologickou vyprázdněností politiky, kdy okamžité výsledky jsou nadřazovány obecným principům, a tudíž dochází k nedomýšlení dlouhodobějších dopadů přijímaných „opatření“. A přichází s návrhy, jak v rámci demokratického systému zmírnit negativní tendence deficitního financování a růstu veřejného dluhu. Zpochybňuje převažující názor ekonomické obce na to, že je žádoucí dávat přednost nepřímému zdanění (jako je DPH, spotřební daně) před přímými daněmi v případě řešení tohoto problému. Jde o to, že nepřímé daně jsou více „skryté“, méně „bolí“ (postřehy von Hayeka) než daně přímé a jsou z tohoto pohledu menší brzdou nárůstu veřejných výdajů

než přímé zdanění práce a kapitálu. Přiklání se k myšlence silného fiskálního pravidla, tj. ústavně zakotveného a tedy více zavazujícího vlády jakéhokoli politického střihu. Takové pravidlo musí být odolné vůči návalu výjimek, odolné vůči jeho obcházení (např. prostřednictvím mimorozpočtových fondů), musí působit přímo na rozhodování voličů v souladu s jejich hodnotami a pokud možno bez ohledu na jejich pravou či levou orientaci.

Poukazuje na nedostatky dnes diskutovaných či užívaných pravidel (každoročně vyrovnaný rozpočet apod.) a navrhuje pak speciální účelovou přímou daň vázanou přímo na úroky z dluhu, kdy celý výnos z této daně by byl použit právě jen na úhradu úroků ze státního dluhu. A úroky z dluhu – jak známo – je třeba vždy platit, nemá-li se dluh vymknout kontrole. Toto je blízké uvažování normální domácnosti, ať již stojí napravo či nalevo politicky, což je jistá hodnotová pojistka proti politickým tlakům na změnu i ústavně zakotveného jím navrhovaného fiskálního pravidla v podobě dluhové daně. Dluhová daň tak zavádí přímou vazbu mezi zvýšeným nákladem na dluh a zvýšením daní, kterou pocítí ve své kapse domácnosti resp. voliči. Jde tak o viditelné a citelné penalizační pravidlo, které v systému veřejných financí chybí.

Autor domýšlí i další techničtější charakteristiky dluhové daně, tj. proč a kdy by mohla být paušální, kdy by měla mít doporučený charakter (rovná sazba), proč by neměla být progresivní, jak ji eventuálně vybírat, proč má mít zabudovaný automatický prvek, atd. a tím také předem odráží případné námitky oponentů. Je si pochopitelně vědom, že dluhová daň nenahrazuje reformu veřejných financí, ale může být jistým katalyzátorem rozsáhlejších změn (včetně důchodového a zdravotního systému), které povedou alespoň k přitlumení pozorované dlouhodobé tendence k deficitnímu financování.

Není bez zajímavosti, že jistá úvaha na „omašličkovanou“ daň, tj. daň, která by byla určena jen na splácení určité části veřej-

ného dluhu, se objevuje v některých návrzích na řešení dluhového problému v zemích eurozóny.

Fatální omyly pobídek

V této kapitole se Tomšík odvolává na Bastiata, na jeho tezi o tom „co je vidět“ a „co není vidět“, aby ji pak důsledně uplatnil ve své analýze negativních alokačních efektů investičních pobídek či dotací. Ukazuje, že argumenty zastánců pobídek pro investory, kteří se odvolávají na jejich pozitivní externalitu, jako jsou difuze technologického pokroku z firmy, která díky pobídce v dané zemi investuje, či vznik domácího dodavatelského řetězce „vychovaného“ investující firmou apod., jsou vadné. Jde o to, že investující firmy v podmínkách dobře definovaných vlastnických práv a svobody smlouvy obvykle naleznou způsob, jak pozitivní efekty externalit internalizovat ve svůj prospěch.

Vysvětluje, proč i moderní teorie růstu, které explicitně pracují s technologickým pokrokem, zůstávají v zajetí mechanistického přístupu, když ho „vysvětlují“ výší investic do výzkumu a vývoje, resp. počtem vědeckých pracovníků, patentů apod. Odtud pak vede cesta ke zdůvodňování pobídek či dotací, které mají podpořit aplikovaný výzkum a inovace na firemní úrovni, aniž bychom prakticky kladli otázku po jejich efektivnosti.

Naproti tomu rakouská škola ekonomie vidí ústřední úlohu podnikatele ve skutečném světě nedokonalé konkurence, inovujícího pod vlivem neformalizovatelných aspektů jako je podnikavost, náhoda, intuice a podobně. V takovém reálném světě má smysl patentování či i přirozená monopolní síla jako jistá ochrana výsledků práce inovujícího podnikatele či firmy před černými pasažéry. Odtud ovšem také vede cesta k jistému zpochybnění antimonopolní politiky, kdy regulační zásahy do cen či nabídky mohou výhodu z inovace částečně či úplně eliminovat, a tak firmu či podnikatele odrazovat od investování do aplikovaného výzkumu.

Nemají však investiční pobídky smysl alespoň jako nástroj snižování nezaměstnanosti? Tomšík odpovídá, že pokud pobídkou podpořený investiční projekt nevede ke snížení nedobrovolné strukturální nezaměstnanosti, pak dokladování o počtu pracovních míst vytvořených pobídkami znamená – jak ukázala ekonomická a nikoliv konzultantská analýza J. Schwarze a kol. (2007) z VŠE Praha – přetažení pracovníků z jiných firem.

Konečně Tomšík logicky zdůvodňuje, proč není správné – a dodal bych ani nutné – zavést investiční pobídky pro mezinárodní investory, i když jiné země v regionu je mají. U nás – podle Tomšíka – přispěly k tomu, že v naší průmyslové struktuře se silně vyprofilovaly výroby a vývozy automobilového průmyslu, který má silně cyklický charakter a činí tak ekonomiku více citlivou na vývoj v zahraniční poptávce.

K tomu musím dodat, že o síle tohoto vlivu mám jisté pochybnosti. Domnívám se totiž, že i kdybychom pobídky neměli, tak by patrně byly příslušné výroby i vývozy automobilového průmyslu každopádně u nás silně zastoupeny vzhledem k našim šířeji chápaným komparativním výhodám (kam patří i dlouholetá průmyslová tradice, neexistence závazného kolektivního vyjednávání, geografická poloha apod.) např. ve srovnání s ostatními i netransitivními ekonomikami. To však je dnes neověřitelné. A peníze na pobídky již byly bohužel vynaloženy.

Dovolím si zde dodat svoji vlastní nikoliv úplně anekdotickou zkušenost se zahraničními přímými investory u nás z první poloviny 90. let. Měl jsem vždy dojem, že o umístění jejich investice rozhodují mnohem více takové faktory, jako je politická a ekonomická stabilita země, včetně otevřenosti ekonomiky, industriální vyspělost a historie, uspokojivá fyzická infrastruktura, ale také „měkká“ infrastruktura, jako je obecná kulturní a vzdělanostní úroveň, vstřícná byrokracie, pocit bezpečnosti apod., nežli pobídky. Nicméně když už pobídky jsou, tak o ně

samozřejmě usilují, jelikož business plány, kterými se argumentuje na příslušných boardech, pak lépe vycházejí.

I naše zkušenost s pobídkami či dotacemi podle Tomšíka ukazuje, že v zastupitelské demokracii je z podstaty věci vytvářen tlak na politiky o pobídky usilovat a za ně „bojovat“. To platí tím více, čím vzdálenější je zdroj financování pobídek. Brzdou zde může být jen zdravý rozum...

Cena opatření „oteplovacího“ alarmismu

Na počátku čtvrté kapitoly si autor nejprve vyřídí účty s „obezličkovým“ principem předběžné opatrnosti, který je nepoužitelný k racionální diskuzi o riziku, k analýze nákladů a výnosů určitých opatření. Jádrem této kapitoly je však analýza vedoucí k empirickému odhadu nákladů na odstranění či omezení emisí CO₂, které by zabránily škodám, k nimž tyto emise údajně v důsledku globálního oteplování vedou. Jak náklady, tak i výnosy, tj. škody, ke kterým nedojde, jsou nakonec vyjádřeny relativně k výši současného globálního HDP.

Ve své analýze Tomšík vychází z přístupu založeného na produkční funkci, který použil ve své knize známý americký ekonom W. Nordhaus (2008). Zreálnuje některé jeho předpoklady, což je spojeno s dodatečnými náklady na omezení emisí ve srovnání s Nordhausem. Jak sám říká, činí Nordhausovu erudovanou analýzu „subtilnější“.

O co tedy Tomšík obohacuje Nordhausův přístup?

Uveďme jen stručně některé příklady. Nordhaus pracuje s uvalením celosvětové uhlíkové daně jako prakticky jediného antiemisního opatření a předpokládá, že o příslušné přizpůsobovací procesy v oblasti používaných technologií se už postará trh. To však není reálný obraz už existující situace ve světě v oblasti regulací. Ty mají dnes totálně zmatečnou podobu, tj. někde jsou uhlíkové daně, někde kvantitativní omezení, nejednotný

a nepřehledný systém dotací pokrývá ceny a investování (viz např. naše zkušenost se solárními panely), někde existují obchodovatelné povolenky atd. Nelze tedy předpokládat, že by bylo možné náklady na omezení emisí modelovat tak, jak to činí Nordhaus. Tedy, že nejprve dojde k eliminaci emisí, kde je to nejlevnější, a pak se lineárně eliminují emise tam, kde je to dražší. V důsledku už existujícího chaotického regulačního stavu je realističtější předpokládat, že náklady na každou tranši investic do technologií na snížení emisí jsou stejně vysoké. A to Tomšík bere v úvahu ve svém uvažování a kalkulacích nákladů.

Podobně je třeba vzít v úvahu, že regulační zásahy budou mít i nepříznivý efekt nejen na úroveň produktu, ale i na tempo růstu ekonomiky, tj. povedou k jeho trvalému snížení oproti situaci bez regulací. I když tato ztráta může vypadat jako minimální, např. snížení tempa růstu jen o 0,1 %, v dlouhém stoletém období, se kterým se v dané problematice pracuje, půjde o významný náklad na omezování emisí.

Na okraj dodejme, že je cenné, že při teoretickém zdůvodnění toho nákladu i jeho stylizovaném empirickém odhadu se Tomšík opírá o zkušenost dlouholetého zaostávání tempa růstu české a bývalé východoněmecké ekonomiky ve srovnání s ekonomikou rakouskou a NSR. Moje zkušenost s daty o hospodářském růstu za socialistické ekonomiky mě dovoluje říci, že Tomšíkův odhad zaostávání je velmi konzervativní, že ve skutečnosti bylo vyšší.

Abychom se dobrali cíle, tedy porovnání výnosů z eliminace či omezení globálního oteplování a nákladů na tuto eliminaci, je klíčová i volba diskontní míry. Připomeňme, že jde o diskontaci výnosů a nákladů, které se odehrají ode dneška za sto let. Ve známé Sternově zprávě (2007) byla zvolena specificky nízká diskontní míra ve výši 0,1 % a to později řada autorů kritizovala m. j. i Nordhaus. Tomšík pečlivě zdůvodňuje, proč z možných alternativ volí jako „správ-

nou“ diskontní míru průměrné reálné výnosy z dlouhodobých vládních obligací, které za dlouhé období 36 let dosahovala řada členských států OECD, tj. 3,3 %.

Po krocích zrealizujících a doplňujících Nordhausův modelový přístup tak dochází k empiricky podloženému závěru, že náklady na omezení emisí CO₂ vícenásobně převyšují škody resp. výnosy, jimž by bylo omezením emisí zabráněno. Obojí měřeno vzhledem k současnému globálnímu produktu. Z toho pak plyne závěr, že nemá žádný ekonomický smysl usilovat o zabránění globálnímu oteplování, že jde o ztráty zdrojů, které mohou být efektivně vynaloženy jinak a jinde, např. na efektivní přizpůsobování se důsledkům eventuálního oteplování, které mohou být a budou na různých místech planety rozdílné, tak jak to v historii lidé vždy činili.

Ekonomická fakta české energetiky a přírodních zdrojů

V poslední kapitole své knihy se Tomšík zabývá sektorem energetiky. I v této oblasti po pečlivé ekonomické analýze dochází k odmítnutí řady zkreslených názorů a mýtů, se kterými se lze v literatuře, i v té, která se tváří jako odborná, setkat. Připomíná, že princip komparativních výhod platí i v energetice a že ve světě volného obchodu je normální a efektivní, když některé země vyvážejí energeticky náročné výrobky (včetně elektřiny) a naopak méně energeticky náročné produkty dovážejí. Takže daná země může mít agregátní energetickou náročnost produkce relativně vyšší, přičemž její agregátní energetická náročnost užití či spotřeby bude relativně nižší. To je jedno z významných připomenutí pro zasvěcenější diskuzi energetické otázky u nás, ve které se často objevují aprioristické soudy environmentalistů o nutnosti nevyvážet elektřinu, omezit či zakázat těžbu energetických surovin apod.

Tomšík ukazuje, proč čas od času se vynořující malthusiánské předpovědi o blížícím vyčerpání energetických surovin jsou

postaveny „na vodě“, zdůvodňuje originálně, proč z fundamentálních příčin budou vždy existovat fluktuace v cenách přírodních zdrojů a jaký je jejich ekonomický smysl, proč pro optimalizaci rozhodování vlastníka o těžbě či netěžbě přírodních zdrojů a jejich cen obecně je důležitá úroková míra atd. Zde Tomšík explicitně navazuje na seminární práci Harolda Hotellinga (1931) z teorie vyčerpatelných přírodních zdrojů a tvůrčím způsobem dynamizuje jeho přístup.

Teoreticky a empiricky podložená ekonomická analýza energetického sektoru umožňuje nakonec autorovi varovat před nadměrnou ingerencí státu do fungování tohoto sektoru, ať již ve jménu energetické bezpečnosti či z důvodů tzv. externalit resp. nutnosti snižovat energetickou náročnost produkce. Jako kdyby energetické úspory byly nějakým „novým zdrojem energie“. Jako kdyby k nim průběžně nedocházelo pod tlakem tržních sil, což ostatně je dobře doloženo empirickými příklady, včetně analýzy, jak u nás zavedení klasické ziskové motivace do chování firem

a uvolnění a narovnání relativních cen po r. 1989 vedlo k výrazným úsporám v nakládání s energiemi.

Tomšíkovu knihu doporučuji jak odborné veřejnosti, včetně novinářů píšících o hospodářských otázkách, tak i studentům vysokých škol, a to nejen ekonomických. Je přístupná i zainteresovanému laikovi. Ekonom by řekl: výnosy z jejího studia vysoce převyšují peněžní náklady na její koupi.

Literatura

- HOTELLING, H. 1931. The Economics of Exhaustible Resources. *Journal of Political Economy*, Vol. 39, 1931, pp. 137-175.
- NORDHAUS, W. 2008. *A Question of Balance – Weighing the Options on Global Warming Policies*. Yale University Press.
- STERN, N. 2007. *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- SCHWARZ, J. a kol. 2007. *Analýza investičních pobídek v České republice*. Praha: Národohospodářská fakulta, VŠE Praha.

LIDSKÝ KAPITÁL OČIMA STATISTIKŮ – CHVÁLYHODNÝ POČIN

Petr Vymětal, VŠE Praha, Milan Žák, CES VŠEM o.p.s. Praha

Petr Mazouch, Jakub Fischer. Lidský kapitál: měření, souvislosti, prognózy
Praha : C. H. Beck, 2011. 116 s. ISBN 978-80-7400-380-6.

Problematika lidského kapitálu je v současné ekonomii oblíbeným a populárním tématem již v několika posledních desetiletích. I když první články zabývající se lidským kapitálem lze vystopovat až do padesátých let minulého století a stěžejní dílo G. S. Beckera „Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education“ vyšlo

v roce 1964, samo téma není a nikdy nebylo pouze doménou ekonomie, ale, a to zcela logicky, také celé řady sociologických a antropologických studií. V české teoretické ekonomii začíná být téma lidského kapitálu reflektováno seriózně vlastně až v tomto miléniu – kdy vyšly publikace Jiřího Kameníčka (2003), Lenky Filipové (2008) a posléze dalších auto-